

www.turkishstudies.net/social

Turkish Studies - Social Sciences

eISSN: 2667-5617

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Eski Arap Dünyasının Önemli Tercümanları ve Tercümanlık Faaliyetleri

Important Interpreters and Translation Activities of the Ancient Arab World

Mehmet Bölükbaşı*

Abstract: In this study, information was given about the works they did with the prominent translators in the Ancient Arab World and the important works they translated into Arabic from different languages. In addition, the contributions of the works brought to the Arab world by prominent translators to Arab translation activities are mentioned. In the ancient Arab World, the translation of the information transmitted from generation to generation thanks to the translations made by translators acting as a bridge between different cultures, and information about the interpretations of these translators in the palaces were also provided. Translation is very important for intercultural communication. Translation activities, which have contributed greatly to the transfer of ideas and beliefs and to communication between different communities, played a key role in the development of world culture. Translation has always been a bridge between civilizations; in fact, written and oral translations throughout history have been an important factor in ensuring communication between communities. In this context; Interpreters come to the forefront in intercultural information transfer, thanks to their translations, they have brought important copyrighted works from different nations such as medicine, literature and astronomy to the world cultural heritage. However; In addition to being a communication action between different cultures, translation is a dynamic activity that requires interpreters to make choices and make decisions to solve the problems they face when translating. In the Arab-Islamic world, interpreters were needed to communicate the Islamic religion of Prophet Muhammad and to communicate with the communities in the regions conquered during the conquest. In the Arab-Islamic world, interpreting, which started Islam with the communique of Islam in the period of Prophet Mohammed and became a very effective activity in the following periods, played a major role in bringing important translators to the stage of history. These important translators in the Arab world have translated the works of royalty, especially in languages such as Ancient Greek, Syriac and Persian, into the world cultural heritage. However; In the study, the definition of translation and information about the important translators of the Arab World and their translations were given.

Structured Abstract: Translation is the activity of transferring a word from one language to another. The person who translates the words by interpreting them is also called Translator. Communities belonging to different nations can only communicate with each other thanks to the Interpreters. In the empires that dominated the vast geographies, there were nations that speak many different languages, and they benefited from translators to deal with these nations in the political and social fields. It was common to employ

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Arapça Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Bartın University, Faculty of Literature, Department of Translation and Interpreting, Division of Arabic Translation and Interpreting

ORCID 0000-0002-5923-3920

blkbamehmet@gmail.com

Cite as/ Atıf: Bölükbaşı, M. (2020). Eski Arap dünyasının önemli tercümanları ve tercümanlık faaliyetleri. *Turkish Studies - Social*, 15(6), 2867-2877. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.45790>

Received/Geliş: 13 August/Ağustos 2020

Accepted/Kabul: 20 October/Ekim 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 27 October/Ekim 2020

CC BY-NC 4.0

interpreters in imperial palaces. In this context, there was an interpreter at the Sâsânî palace, who was interested in Arab affairs and received a salary in return for his interpreting.

Interpreting activities are an activity that has been going on for a long time and tries to solve the communication problems that may occur between people belonging to different nations. In this context, the Tower of Bâbil is mentioned in the Torah. After Noah's Flood, people returning to their perverted states and movements begin to build a tower to reach the sky. But, God creates a confusion between them in order to punish these deviant people. Due to the communication problem experienced on this situation, they cannot complete the tower and the project is terminated. In this context, interpreters were needed to address communication problems between people speaking different languages, and this also led people to learn different languages.

However; during the time of the Prophet Muhammad, translators who knew Arabic were working in the palaces of the Sassanid and Byzantine empires, which were adjacent to the Arab-Islamic state. The letter sent by the Prophet Muhammad to invite the Sassanid Emperor Kisra to Islam was translated by the translator.

Besides, after giving the invitation letter to Islam, sent by the Prophet Mohammed to the Byzantine Emperor Herakleios (d.641), Herakleios translated the letter to his translator. Buveyhi ruler Adududdevle (d. 833) sent Bâkîllânî (d. 1013) to Byzantium as ambassador and he was able to meet the Byzantine emperor with the interpreter in the palace. In this context; Although translation activity is a comprehensive and difficult process, translators have played a major role in ensuring communication between societies and between states throughout the history in political, daily and diplomatic fields.

In the Arab-Islamic world; Interpreters were needed in order to come to terms with the communities living in different geographies, which were taken under control thanks to the conquest of the Prophet Muhammed (d.632) by communicating the religion of Islam. However; Zeyd b. Sâbit (d.665) wrote and provided communication by translating between the foreign delegations and the Prophet Muhammad. Zayd b. Sâbit knew more than one language, and these languages were; It was Greek, Abyssinian, Coptic and Persian.

Caliph Ömer (d.644) assigned duties to the translators as well as people who perform professions such as clerks and doctors within the army. However, Interpreters were used when discussing cases in courts. In some cases, one translator would not be enough, so two translators had to work, the reason for this was that the right decision was made.

Interpreting was an important occupation in the Umayyad and Abbâsî periods. Umayyad and Abbasid rulers also assigned translators who knew Nabati, Greek and Coptic in their palaces, and these people were called "Translators".

In this context, the Byzantine Emperor Constantine VII. sent the ambassador and delegation to Abbâsîd Caliphes Muqtedir-Billâh in order to prisoner exchange and peace talks and Ebû Umeyr Adî b. Abdülbâkî et-Tercümân (d.1429) served as a translator in this meeting. The Byzantine ambassador and his delegation welcomed Vizier Ibnu'l-Furât el-Âkûlî (d.924) in Abbâsî palace and translator communication between the two parties was provided by translation by Ebû Umeyr Adî b. Abdülbâkî.

Most of the Translators who came to the fore in the Arab world were not only interested in the translation business, but also practicing medicine. These translators were able to think in many ways, had knowledge of different cultures and had a certain level of equipment. However, these interpreters, who knew more than one foreign language, trained themselves in different fields. Some of these people had a good command of logic, philosophy, mathematics and astronomy. These translators with versatile knowledge have translated works written in different fields of ancient cultures, especially from foreign languages, into Arabic. Thanks to these translations, the Arab World has made many gains. Translating copyrighted works into Arabic, especially in the field of Medicine and Philosophy, contributed to the shaping of the science and thought world of the Arab society. The translators of the Arab world did not translate the works they translated into Arabic as they were, and made their translations by correcting the wrong or incomplete information in the works.

Keywords: ancient Arab world, important translators, translated works, interpreting.

Öz: Bu çalışmada Eski Arap Dünyasında öne çıkan belli başlı tercümanlar ile yapmış oldukları çalışmalar ve farklı dillerden Arapçaya tercüme ettikleri önemli eserler hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte öne

çıkan tercümanların Arap dünyasına kazandırmış oldukları eserlerin Arap tercüme faaliyetlerinin gelişiminde oynadıkları role değinilmiştir. Eski Arap Dünyasının, tercümanları farklı kültürler arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Ayrıca yapmış oldukları tercüme sayesinde bilgi aktarımı nesilden nesile aktarılabilmiştir. Bu sayede günümüze kadar gelebilmiş kaynak tercüme eserler ile bu tercümanların saraylarda yaptıkları sözlü çeviriler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda, tercüme, kültürlerarası iletişim için oldukça önemlidir. Fikir ve inançların aktarılması ile farklı topluluklar arasında iletişimin sağlanmasına büyük katkısı olan tercüme faaliyetleri, dünya kültürünün gelişiminde anahtar rol oynamıştır. Bununla birlikte; tercüme her zaman medeniyetler arasında bir köprü olmuştur; tarih boyunca yazılı ve sözlü tercüme toplulukları arasında iletişimi sağlamada çok önemli bir vazife görmüşlerdir. Bu bağlamda; tercümanlar kültürlerarası bilgi aktarımında ön plana çıkmaktadırlar. Onlar, yapmış oldukları tercüme sayesinde farklı milletlere ait tıp, edebiyat, tarih, astronomi ve matematik gibi alanlarda telif edilmiş önemli eserleri dünya kültür mirasına kazandırmışlardır. Bununla birlikte; tercüme farklı kültürler arasında bir iletişim eylemi olmasının yanı sıra tercümanların çeviri yaparken karşılaştıkları problemleri çözmek için seçim yapmalarını ve karar vermelerini gerektiren dinamik bir faaliyettir. Hz. Muhammed İslam dinini tebliğ etmek ve fetihler devrinde ele geçirilen bölgelerdeki toplumlarla iletişimi sağlayabilmek için tercümanlara ihtiyaç duymuştur. Arap dünyasında, Hz. Muhammed döneminde İslamiyet'i tebliğ ile başlayan ve daha sonraki dönemlerde oldukça etkin bir faaliyet haline gelen tercümanlık önemli tercümanların tarih sahnesine çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bu tercümanlar özellikle Eski Yunanca, Süryânîce ve Farsça gibi dillerde telif edilmiş kaynak eserleri Arapçaya tercüme ederek dünya kültür mirasına kazandırmışlardır. Ayrıca; çalışmada tercümenin tanımı ile Eski Arap Dünyasının önemli tercümanları ve yapmış oldukları tercüme hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: eski Arap dünyası, önemli tercümanlar, tercüme edilen eserler, tercümanlık.

Giriş

Tercümenin tanımı konusunda farklı görüşler söylenebilmektedir. Nida; tek bir tanımın aksine tercüme tanımlamak isteyenlerin sayısı kadar farklı sayıda tanımın karşımıza çıkabileceğini dile getirmektedir (Doğru, 2020:185; Nida, 1964: 161). Bu durum tercüme tanımlamak isteyen kişilerin bilgi, birikim ve tercihlerinin tanımı çeşitlendirebileceğini göstermektedir. Genel olarak tercüme bir kelimenin bir dilden başka bir dile aktarılması faaliyetidir. Sözcükleri yorumlayarak tercüme yapan kişi de 'tercüman' olarak adlandırılır (İbn Manzûr, 1999, 4: 93). Farklı milletlere mensup toplumların birbirleriyle iletişim kurmaları ancak tercümanlar sayesinde olur. Geniş coğrafyalara hüküm eden imparatorluklarda birçok değişik dilleri konuşan milletler bulunmaktaydı bu milletlerle siyasi ve sosyal alanlarda anlaşabilmek amacıyla tercümanlardan istifade edilmiştir. İmparatorluk saraylarında tercüman görevlendirmek yaygın bir adetti. Bu bağlamda Araplarla ilgili işlerle ilgilenen ve yaptığı tercümanlık karşılığında maaş alan Sâsânî sarayında görevli bir tercüman bulunmaktaydı (Rothstein,1899: 130). Bununla birlikte; Hz. Muhammed devrinde Arap-İslam devletine komşu olan Bizans ve Sâsânî saraylarında Arapça bilen tercümanlar görev yapmaktaydı. Hz. Muhammed'in Sâsânî İmparatoru Kısra'yı Müslümanlığa davet etmek için gönderdiği mektubu Kısra sarayda görevli tercümana okutmuş ve tercüme ettirmiştir (Hamîdullah, 2019: 389). Hâtîb b. Ebû Beltea, (ö. 650) Hz. Muhammed'in mektubunu Bizans'ın Mısır genel valisi Mukavkıs'a (ö.642) ulaştırdığında Mukavkıs tercümanı sayesinde mektubun içeriğini anlamıştır (es-Suyûtî,1967:47). Bununla birlikte, Hz. Muhammed elçisi aracılığıyla Bizans İmparatoru Herakleios'a (ö.641) gönderdiği İslam'a davet mektubunu Herakleios, tercümanına tercüme ettirmiştir (Tâberi, 1891, II: 647). Buveyhi Hükümdarı Adududdevle (ö.983) Bâkılânî'yi (ö.1013) Bizans'a elçi olarak göndermiş ve Bâkılânî Bizans imparatoru ile sarayda görevli tercüman aracılığıyla görüşebilmiştir (Kâdî İyâz,1967, III: 595). Bu bağlamda; tercüme faaliyeti kapsamlı ve zor bir süreç olmasına rağmen tercümanlar siyasi, günlük ve diplomatik alanlarda tarih boyunca hem toplumlar arasında hem de devletler arasında iletişimi sağlamada büyük rol oynamışlardır. Tercüme farklı milletlere mensup milletler ile bireyler arasında iletişimi kurmada önemli rol oynayan bir faaliyettir. Bununla birlikte farklı medeniyetlere ait tıp, astronomi ve matematik gibi alanlarda telif edilmiş eserlerin tercüme edilmesi, yeni medeniyetlerin bilim ve kültür oluşumuna büyük katkısı olmuştur. Bu

bağlamda M.Ö. IV. ve VI. asırlar arasında Doğu kültüründen Eski Yunan kültürüne, M.S. ise VIII. asırda Yunan kültüründen Arap-İslam kültürüne, XI. asırda ise Arap-İslam kültüründen Batı kültürüne yapılan tercüme kültürler arası önemli etkileşimlerin yaşandığı zaman dilimleri olmuştur (Aydın,2016: 18).

Araştırmanın amacı ve önemi

Araştırmanın amacı: Eski Arap Dünyasında gelişme gösteren daha sonra Arap-İslam fetihleri sayesinde farklı kültürlerle karşılaşılması ve etkileşime geçilmesi neticesinde ortaya çıkan ve belli kuralları oluşmaya başlayan tercüme vasıtasıyla önemli Arap tercümanların Arap bilim ve kültür dünyasına yapmış oldukları katkılar ve tercüme faaliyetleri hakkında bilgi vermektir. Çalışmada yaygın olarak bilinen tercümanlar ele alınmıştır.

Araştırmanın önemi ise; Eski Arap Dünyasının tercümanlarının yapmış oldukları tercümelemlerin sadece okuyucuyu bilgilendirmek veya belli bir konu hakkında bilgi vermek olmadığı; aynı zamanda yapılan tercümelemlerin özellikle Arap dünyasında devlet geleneğinin oluşmasındaki katkısına değinilmiştir. Ayrıca tıp ve astronomi alanlarında yeni bilgilerin elde edilmesi neticesinde Arap bilim dünyasının batı biliminden yeni bilgiler elde ederek ilerleme kaydettiğine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte Eski Arap Dünyasının tercümanları tarafından farklı dillerden tercüme edilen eserlerden halen faydalandığımızı ve bu eserlerin artık Arap dünyasına değil dünya kültür mirasına ait oldukları farklı dillerden Arapçaya tercüme edilen bu eserlerin günümüzde birçok Batı diline tercüme edildiğine vurgu yapılmıştır.

Yöntem

Nitel araştırma yapılırken veriler gözlem yapma, görüşme gerçekleştirme ve doküman edinme olmak üzere üç yolla toplanır (Kıral, 2020:170). Tarihi süreçte klasik ve modern olarak isimlendirilen Arapça kaynak ve modern eserler doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir. Eski Arap Dünyasının önemli tercümanları ve Arapçaya tercüme ettikleri eserler ve tercüme faaliyetleri hakkında bilgiler derlenmiştir. Bu bilgiler kapsamında Eski Arap Dünyasının öne çıkan tercümanları, farklı diller konuşan milletler tarafından telif edilen eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi ve tercümanlık faaliyetlerinin gelişimi neden-sonuç bağlamında ele alınmıştır.

1.Tercümanlık Faaliyetleri

Tercümanın, kaynak ve hedef dil ile ayrıca iki dilin tarihini, kültürünü ve toplum yapısını bilmesi gerekir ancak bu sayede istenilen tercüme gerçekleştirilebilir (Kayayerli,1994: 208). Bununla birlikte tercümanlık faaliyetleri farklı milletlere mensup kişiler arasında meydana gelebilecek olan iletişim problemlerini gidermeye çalışan ve kadim zamanlardan beridir süregelen bir etkinliktir. Bu bağlamda Tevrat'ta Bâbil Kulesinden bahsedilmektedir. Nuh Tufanından sonra yine sapkın hal ve hareketlerine dönen insanlar, gökyüzüne ulaşmak için bir kule inşa etmeye başlarlar. Fakat Allah, yoldan çıkan bu insanları cezalandırmak için aralarında bir dil kargaşası çıkarır. Bu durum üzerine yaşanan iletişim sorunu nedeniyle kuleyi tamamlayamazlar ve proje sonlandırılır (Redouane, 2010: 7). Bu bağlamda, farklı dilleri konuşan insanlar arasında ortaya çıkan iletişim problemlerini gidermek amacıyla tercümanlara ihtiyaç duyulmuş ve ayrıca bu durum insanların farklı dilleri öğrenmelerine neden olmuştur.

Arap-İslam dünyasında ise; Hz. Muhammed (ö.632) İslam dinini tebliğ etmek ve fetihler sayesinde kontrol altına alınan farklı coğrafyalarda yaşayan toplumlarla anlaşabilmek maksadıyla tercümanlara ihtiyaç duymuştur. Bununla birlikte; Hz. Muhammedin İslam dinini kabul etmeleri için yabancı hükümdarlara göndermiş olduğu davet mektuplarını Zeyd b. Sâbit (ö.665) yazmış ve gelen yabancı heyetler ile Hz. Muhammed arasında tercümanlık yaparak iletişimi sağlamıştır. Zeyd b. Sâbit'in birden fazla dil biliyordu bu diller ise; Rumca, Habeşçe, Kıptice ve Farsçaydı (İbn Abdurabbih, 1983,IV: 244). Zeyd b. Sâbit bu dilleri Medine'de yaşayanlardan öğrenmiştir (Mes'ûdî,1938, IV: 161). Bununla birlikte Hz. Muhammed kendisine gelen İbranice ve Süryânice

yazılmış mektupları başka kişilerin okumasını istemediğinden Zeyd b. Sâbit'in İbranice ve Süryânice öğrenmesini istemiştir. Bu durum üzerine o da bu iki dili öğrenmiştir (İbn Sa'd, 1968, II: 358).

H. Ömer (ö.644) ordu içerisinde kadı, kâtip, doktor gibi meslekleri icra eden kişilerin yanısıra tercümanlarada görevler vermiştir (Tâberi,1891,II: 386). Bununla birlikte mahkemelerde davalar görüşülürken Tercümanlardan yararlanılmıştır. Bazı davalarda tek tercümanın yeterli olmayacağı, bu nedenle iki tercümanın görev yapması gerekmektedir bu durumun nedeni ise; sağlıklı bir karar alabilmekten kaynaklanmaktaydı (Buhârî, Ahkâm, 40: 1998)

Emevî ve Abbâsîler devirlerinde de Tercümanlık önemli bir meslekti. Emevî ve Abbâsî hükümdarlarında saraylarında Nabatîce, Rumca ve Kıptîce bilen tercümanları görevlendirmişlerdir ve bu kişiler "Tercüman" olarak adlandırılmışlardır. Bu bağlamda Bizans İmparatoru VII. Konstantinos'un (ö.959) Abbâsî Halifelerinden Muktedir-Billâh'a (ö.932) esir değişimi ve barış görüşmeleri için göndermiş olduğu elçi ve heyete Ebû Umeyr Adî b. Abdülbâkî et-Tercümân (ö.1429) tercümanlık yapmıştır (Reşid b. Zübeyr, 1959: 131). Bizans elçisi ve heyeti Abbâsî sarayında Vezir İbnü'l-Furât el-Âkûlî (ö.924) tarafından karşılanmış ve tercüman Ebû Umeyr Adî b. Abdülbâkî'nin tercümanlığında, iki taraf arasında iletişim tercüme yoluyla sağlanmıştır (İbn Kesîr,1988, XI: 136).

2. Eski Arap Dünyasının Önemli Tercümanları

Her toplumun kendine ait farklı bir dile sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bu durum toplumlar arasında iletişimi sağlamada bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu engel tercümanlar sayesinde aşılabilmektedir. Bu bağlamda tercümanlar farklı kültürlerle ait eserleri tercüme ederek toplumlar ve kültürler arasında etkileşimi ve bilgi aktarımını sağlamaktadırlar. Ancak belirtilen aktarımın istenilen seviyede gerçekleşebilmesi için tercümanların kaynak dili ve hedef dili iyi bilmeleri gerekmektedir. Bununla birlikte tercümanların tercüme edecekleri eserin, toplumunun kültürel yapısınada hâkim olmaları önemli bir husustur (Göktürk, 1994: 60).

Eski Arap Dünyasının tercümanları çok yönlü bilgi birikimine sahip olduklarından kaynak dilden hedef dile yapmış oldukları tercümelerde istenilen seviyede başarılı olmuşlardır. Çünkü tercüme ettikleri eserlerde eksik veya yanlış yazılmış bilgileri düzelterek Arapçaya aktarmışlardır. Bu çalışmada Eski Arap Dünyasında öne çıkan tercümanlar, tercüme ettikleri eserler ile Arap bilimine ve kültürüne yapmış oldukları katkılar hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca farklı diller ve kültürler arasında tercümenin zorlukları olmasına rağmen Eski Arap Dünyasının tercümanlarının bu zorluklara rağmen farklı dillerde telif edilmiş birçok eseri Arapçaya tercüme edebildikleri sonucuna varılmıştır.

Huneyn b. İshâk el-İbâdî: (ö.873) Hıristiyan olan Huneyn b. İshâk eczacı olan babasından etkilenecek tıp eğitimi aldı. Kûfe şehrinin güneyinde bulunan Hire'de dünyaya geldi. Doğduğu yerde Hıristiyanlık eğitimi alan Huneyn b. İshâk 12 yaşında Bağdat'a giderek Cundişapur akademisinde hekimlik yapan Yuḥannâ b. Masaveyh'ten (ö.857) hem tıp eğitimi görmüş hemde Yunanca ve Arapça öğrenmiştir (İbn Ḥallikân, 1967, I: 257).

Huneyn b. İshâk, Fars diyarına gitmiş burada el-Ḥalîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö.791) ile tanışarak el-Ferâhîdî'nin alfabetik dizine göre, telif ettiği önemli bir sözlük olan 'Kitâbu'l-'Ayn' adlı eseri Bağdata getirmiştir. Daha sonra Halife el-Mutevekil'in (ö.861) gözetiminde oluşturulan ve tercüme heyetince yapılan 'Kitâbu'l-'Ayn' adlı eserin tercümesini kontrol etmiştir (İbn Culcul,1985: 8). Huneyn b. İshâk, Halife el-Me'mûn'un tabibi Buḥtişû'nun (ö.769) talebi üzerine Eski Yunan hekimisi olan Galen (ö.200) tarafından telif edilen, ateşli hastalıklar esnasında ateşin düşürülmesi için kullanılması gereken doğal yöntemler hakkında bilgi veren eseri 'fi'l-Kuvvâ't-Tabî'iyye fi Eshâfi'l-Hummeyûd' ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir (İbn Ḥallikân, 1967, I: 259).

Hekim olan Huneyn'in daha çok tıp ve göz hastalıkları ile ilgili tercümeleri ve telif eserleri bulunmaktadır. Mezopotamya bölgesinde ve Mısır'da sıcak ve kuru iklim şartları nedeniyle göz

hastalıkları oldukça yaygındı. Bu yüzden Huneyn, daha çok göz hastalıkları ve tedavisi üzerine araştırmalarını yoğunlaştırmıştı. Bu bağlamda Galen tarafından göz hastalıkları ile ilgili olarak telif edilen eserini ‘*Kitâbu’l-Calînûs fi’l-Emrâdi’l-‘Ayn*’ ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir (Durant,1988, XIII: 191). Bununla birlikte Huneyn b. İshâk el-İbâdî Efesli Filozoflardan biri olan Artemidoros tarafından rüya tabirleri ile ilgili telif edilen eseri, ‘*Kitâbu Ta’biri’r-Ru’ya*’ ismiyle Arapçaya; Hipokrat tarafından telif edilen üreme hakkında bilgiler veren eseri ‘*Kitâbu’l-Kesr*’ ismiyle Grekçeden Arapçaya; yine Hipokrat’ın tıp bilimi hakkında bilgiler içeren eserini ‘*Kitâbu Kaftîyûn*’ ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir (İbnu’n-Nedîm,1971: 315). Huneyn b. İshâk el-İbâdî Tıp hekimi olduğu için genellikle tıp alanında telif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme etmiştir. Yapılan bu tercüme sayesinde Arap dünyası, batı dünyasının tıp bilimine bakış açısı ve kullandıkları yöntemler hakkında önemli bilgiler elde etmiştir.

İshâk b. Huneyn: Huneyn b. İshâk el-İbâdî’nin oğlu olan İshâk b. Huneyn (ö.910) babası gibi yetenekli bir hekimdi. Yunanca ve Süryâniceden tercüme yapan İshâk b. Huneyn hekim olmasına rağmen Felsefe ve Mantık ile ilgili telif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (İbnu’l-Kıftî,1908, I: 57). Bu bağlamda İshâk b. Huneyn; Aristo tarafından telif edilen müzakere ve tartışma hakkında bilgiler içeren ‘*Topikâ*’ adlı eseri ile Hitabet sanatını anlatan ‘*Retorikâ*’, oluşum ve bozulma ile ilgili bilgiler veren ‘*Kitâbu’l-Kevn ve’l-Fesâd*’ ve ruh hakkında bilgiler ihtiva eden ‘*Kitâbu’n-Nefs*’ ayrıca ölçme ve karşılaştırma gibi kavramları içeren Birinci Analitikler anlamına gelen ‘*Analytica –Priora*’ adlı eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (İbnu’n-Nedîm,1971: 341). İshâk b. Huneyn tarafından yapılan tercüme sayesinde Arap-İslam dünyasında Aristo mantığı ve felsefeye karşı merak uyanmıştır.

Sâbit b. Kurre: (ö.901) Harran’da dünyaya gelen Sâbit b. Kurre’nin Arap-İslam dünyasında Matematik ilminin meydana gelmesinde büyük katkısı olmuştur. Süryânice ve Grekçe bilen Sâbit b. Kurre, Grek matematikçiler tarafından telif edilmiş birçok matematik alanında yazılmış eseri Arapçaya tercüme etmiştir. Bu bağlamda; Sâbit b. Kurre’nin Arap-İslam dünyasına en büyük katkısı Matematik alanında yapmış olduğu tercümeledir. Archimedes (ö. M.Ö. 212) tarafından telif edilen Matematik ilmine dair eserlerin tamamını Arapçaya tercüme etmiştir. Bu sayede Archimedes’in eserlerinin tercümelerinden halen faydalanılmaktadır (Hitti,1995,I: 480). Bununla birlikte; Yunanlı Matematikçi Nikomachos tarafından telif edilen Aritmetiğe giriş isimli kitabı ‘*Kitâbu’l-Medhel ilâ’l-İlmi’l-Adedi’l-lezî Vađa’ahu Nîkumâhus*’ adıyla Arapçaya tercüme etmiştir (Smith, 1953,II: 685). Öklid aritmetiği ile ilgili tam ve eksiksiz sayılar hakkında bilgi veren ‘*Makâle fi’l-istihrâci’l-A’dâdi’l-Mutehabbebir*’ adlı eser ile Cebir ile ilgili bilgiler içeren ‘*Kavl fi Taşhîh Meşâ’ili’l-Cebir bi’l-Berâhini’l-Hendesiyye*’ adlı eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (Râşid,1989:279). İyi derecede Arapça bilen Sâbit b. Kurre Süryânice, Yunanca, Matematik ve Geometri alanlarında telif edilmiş eserlerde geçen sayısal terimlere Arapça karşılıklar bulmuş bu sayede Arap-İslam Matematikçileri tercüme yaparken bu terimlerin çoğunu kullanmışlardır. Sâbit b. Kurre sadece tercüme yapmıyordu, tercüme ettiği eserlerde bulunan eksik bilgileri de düzeltiyordu. Bu özelliği onun önemli tercümanlar arasında yer almasında büyük katkısı olmuştur.

İbnu’l-Muqaffa’: Asıl ismi Ruzbih olan İbnu’l-Muqaffa’ (ö.759) ismi, babası nedeniyle kendisine sonradan verilmiştir. Babası, Dadaveyh mecûsîydi. Emevi valilerinden olan Haccâc (ö.714) idaresinde çalışan bir vergi memuruydu. Bu vazife esnasında görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle işkence görür ve ellerinin çolak kalması sonucu “elleri büzüşerek çolak kalan” anlamına gelen ‘*el-Muqaffa*’ olarak anılmaya başlanmıştır. İbnu’l-Muqaffa’ İran’ın Firûzabâd kasabasında dünyaya gelmiş ilk eğitimini Firûzabâd’ta tamamladıktan sonra babasının görevi nedeniyle Basra’ya gitmiştir (Ritter, 2011: 97).

İbnu’l-Muqaffa’ Basra’da Arapça öğrenmenin önemli olduğunu anlar ve Arapça öğrenmek için Ebu’l-Câmûs el-Arabî ve Ebu’l-Gûl el-Arabî gibi âlimlerden ders almaya başlar. Bir müddet sonra Fasih Arapçayı öğrenir. Bununla birlikte Arap gramerini öğrenmek amacıyla Halîl b. Ahmed

el-Ferâhîdî'den (ö.791) dersler almıştır. Babasının mesleğini devam ettirmiştir. Görevi esnasında Farsçadan Arapçaya tercüme yapılmıştır (İbn Hâllikân, 1967, I: 152).

İbnu'l-Muḳaffa' tarafından Farsçadan Arapçaya tercüme edilen eserler:

Kelile ve Dimne: Sâsâni hükümdarı II. Hüsrev Anuşirvân döneminde hekimlik yapan Berzûye'nin Hindistan'tan getirerek Pehlevinceye tercüme edilen Pançatantra'nın Arapçaya tercüme edilmiş halidir. Bu kitap Hint hükümdarı veziri Beydaba tarafından kaleme alınmıştır. Çakal iki kardeş arasındaki konuşmalardan yola çıkılarak ders ve nasihatlerin verildiği fabl tarzında telif edilmiş bir eserdir. Birçok dile tercüme edilen '*Kelile ve Dimne*' Ezop ve La Fontaine masallarının da ilham aldıkları eser olma özelliğine sahiptir. Ayrıca eser günümüzde halen ilgiyle okunmaktadır. Bununla birlikte eserde yer alan minyatürler Arap-İslam minyatür sanatının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Sa'deddin, 1973: 49).

Şiyeru'l-Mulûku'l-'Acem: Sâsâni hükümdarı III. Yezdicerd döneminde Sâsâni devletine ait olan salnamelerden yararlanmak suretiyle telif edilmiş ve Hıdaynâme adı ile de bilinen Pehlevince tarihin Arapçaya tercüme edilmesidir (Mes'ûdî, 1938, IV: 107).

Kitâbu'l-Mazdek: Sâsâniler devrinde yaşamış olan Zerdüşî inancını terk eden Rahip Mazdek'in hayatını anlatan eserin Arapçaya aktarılmasıdır (Abbûd, 1960: 207).

Bununla birlikte İbnu'l-Muḳaffa' Mantık ilmine giriş hakkında bilgiler içeren '*İşâgocî*' ve '*Kitâbu'l-Mantîk*' gibi Pehlevince telif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (İbnu'l-Kıftî, 1908, I: 149). Farsça'dan Arapçaya birçok önemli eseri tercüme eden İbnu'l-Muḳaffa' Sâsâni devlet geleneğinin Arap-İslam dünyasına aktarmada büyük rol oynamıştır. Bu bağlamda Araplarda devlet kurumlarının şekillenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Farsçadan Arapçaya tercüme ettiği eserlerde İslam inancına uygun olmayan ibareleri çıkarmış ve İslam kültürüne adapte ederek tercüme etmiştir.

el-Belâzurî: Ensab ilmi, coğrafya ve tarih alanlarında eserleri olan el-Belâzurî (ö.892) aynı zamanda Farsçadan Arapçaya tercüme yapılmıştır. Bağdatlı olan el-Belâzurî'nin asıl ismi Ebû Cafer Ahmed b. Yahyâ b. Câbir'dir. el-Bağdadî olarak bilinmektedir. Hayatının sonlarına doğru yakalandığı bunama hastalığını tedavi etmek amacıyla Hindistan cevizine benzeyen bir meyve türü olan belâzûr meyvesini yemiş fakat bu meyve hastalığını iyileştirmemiş ve daha kötü bir hal almasına sebep olmuştur bu nedenle kendisine el-Belâzurî ismi verilmiştir (el-Belâzurî, 2013:3). el-Belâzurî, '*Kitâbu Ahdi Erdeşîr*' adlı eseri Farsçadan Arapçaya tercüme etmiştir fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır (İbnu'n-Nedîm, 1971: 126).

Hubeys b. el-Ḥasan ed-Dımaşkî: Ölüm tarihi bilinmeyen ed-Dımaşkî Hıneyn b. İshâk'ın (ö.873) öğrencisi ve yeğenidir. Hekim ve aynı zamanda mütercimdir. Süryânîce ve Yunanca telif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme etmiştir. ed-Dımaşkî tıp, matematik ve astronomi alanında telif edilmiş önemli eserleri Arapçaya tercüme etmiştir. Daha çok Galen (ö.200) tarafından telif edilen eserleri tercüme etmiştir (Hıneyn b. İshak, 1981: 149). ed-Dımaşkî; nabız hastalıkları ile ilgili bilgiler içeren '*Kitâbu ilâ Ṭûs erun fi'n-Nabđ*' ile karın içerisinde bulunan organ hastalıkları ile ilgili telif edilmiş '*Kitâbu Tearrufi Aleli'l- Adâ'i'l-Bâṭn*' ve ayrıca otopsi hakkında bilgiler veren '*Kitâbu't-Teşrihi'l-Kebîr*' adlı eserler ile Hipokrat tarafından telif edilen ve otopsi ile ilgili bilgiler içeren '*Kitâbu 'ilmi Buḳrât bi't-Teşrih*' ve Aristo'nun otopsi hakkında bilgi verdiği '*Kitâbu 'ilmi Aristotales fi't-Teşrih*' adlı eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (el-Bağdadî, 1951, I: 263).

Mettâ b. Yûnus: Nesturî Hıristiyan olan Mettâ b. Yûnus (ö.940) Süryânîce telif edilmiş birçok eseri Arapçaya tercüme etmiştir. Mütercimliğinin yanısıra birçok kişiye Mantık ve Yunan ilmi ile ilgili dersler vermiştir. Tercümelerinin çoğunu Aristo tarafından telif edilen '*Organon*' isimli eserden yapmıştır (Ülken, 1995: 164). Mettâ b. Yûnus, Aristo'nun '*Poetikâ*' adlı eserini '*Kitâbu's-Şi'r*' ismiyle ve yine Aristo tarafından telif edilen '*İkinci Analitikleri*' Arapçaya tercüme etmiştir (İbn Hâllikân, 1967, V: 153). Bununla birlikte; Süryânî tıp âlimi olan Yuḥannâ b. Serâbiyun tarafından

teelif edilen ve tıp ilmi hakkında genel bilgiler veren eseri '*el-Kunnâşu's-Şağîr*' ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir (İbn Ebî Usaybia, 1965:317).

İbnu'l-Ĥammâr: Yetenekli bir hekim olan İbnu'l-Ĥammâr (ö.1019) aynı zamanda mantık ilminde de söz sahibi birisiydi. Süryânîce teelif edilmiş eserleri Arapçaya tercüme etmiştir. Bu bağlamda; meydana gelen atmosfer olaylarını antik meteoroloji bakış açısıyla ele alan eseri '*Kitâbu'l-Âsâri'l-'Ulviyye*' ismiyle ayrıca Mantık ilmiyle ilgili bilgiler içeren kitabıda '*Kitâbu'l-Lebes*' adıyla Süryânîceden Arapçaya tercüme etmiştir (eş-Şehrezûrî, 1988: 297).

İbnu Zur'a: Hekim ve aynı zamanda yetenekli bir mütercim olan İbnu Zur'a (ö.1016) Aristo tarafından mantık ilmiyle ilgili teelif edilen bazı eserleri Süryânîceden Arapçaya tercüme etmiştir. İbnu Zur'a, Aristo tarafından kaleme alınan '*Kitâbu Sofistikâ'l-Faşş*' ile Aristo felsefesi ile ilgili bilgiler içeren '*Kitâbu Nîcolaus*' adlı eserleri Arapçaya tercüme etmiştir (Rescher, 1985: 328).

Eski Arap Dünyasının tercümanlarının bir kısmı Hıristiyan olmalarına rağmen inanç farkı gözetmeksizin Arap bilim dünyasına özellikle Grek matematikçilerinin, matematik ve astronomi ile tıp alanında teelif ettikleri eserleri Arapçaya tercüme ederek Arap bilim dünyasına büyük katkı sağlamışlardır. Bununla birlikte Eski Arap Dünyasının tercümanlarının bazıları Fars asıllıydı. Bu tercümanların en önemlilerinden birisi de Fars asıllı İbnu'l-Muĥaffa' Hintçe yazılmış olan '*Kelile ve Dimne*' adlı eseri Arapçaya tercüme etmiştir. Yapılan bu tercüme günümüze kadar gelebilmiş ve Batı masallarında ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda Eski Arap Dünyasının tercümanları farklı milletlerin kaynak eserlerini Arapçaya tercüme ederken sadece çeviri yapmamış aynı zamanda kaynak dil ile hedef dili göz önünde bulundurmuşlardır. Bununla birlikte birden fazla yabancı dil bilen ve çok kültürlü olan bu tercümanlar kaynak dillerde yazılmış eserleri hedef dile tercüme ederken istenilen seviyede başarı elde edebilmişlerdir. Örneğin; Hintçe teelif edilmiş '*Kelile ve Dimne*' adlı eser İbnu'l-Muĥaffa' tarafından Arapçaya aktarılırken eserde yer alan ve Arap kültürüne uygun olmayan hikâyelerin Arap kültürüne uyarlanması sayesinde eser Hintliler tarafından kaleme alınmış olmasına rağmen Arapça teelif edilmiş bir eser olarak kabul görmektedir. Bu durum Eski Arap Dünyasının tercümanlarının önemli bir başarısıdır.

Tartışma

Tercümanlık, geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam eden önemli bir etkinliktir. Tercümanlıkta bilgi birikimi ve deneyim gerektiren, en önemli unsurlar kaynak dil ve hedef dil arasındaki kültür, dil ve üslup gibi farklılıklara hâkim olmaktır. Çünkü tercümede bu unsurları gerektiği gibi kullanmak tercümede hedeflenen çevirinin gerçekleşmesi için oldukça önemlidir. Tercümanın kaynak dili ve hedef dili ayrıca tercümesini yaptığı kaynak dilin kültürünü, tarihini bilmesi gerekir. Ancak bu sayede istenilen tercüme gerçekleşir. Bu bağlamda tercümanın belli bir bilgi birikimine ve deneyime sahip olması, tercüme esnasında ortaya çıkabilecek sorunların üstesinden gelebilmesine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda Eski Arap Dünyasının Tercümanları belirtilen özelliklerin yanısıra kaynak dilden tercüme ettikleri eserlerde yanlış veya eksik kaydedilmiş bilgileri düzelterek Arap bilim dünyasına kazandırmışlardır. Bunun yanısıra tercüme ettikleri eserleri bire bir aktarmak yerine eserlerde yer alan bilgilerin içeriğini değiştirmeden okuyucunun anlayacağı cümleler ve kelimeler kullanarak tercüme etmişlerdir. Bu sayede Arap bilim dünyası farklı kültürlere ait astronomi, mantık, matematik ve tıp alanında yazılmış eserlerdeki bilgilerden faydalanabilmiştir. Günümüzde kaynak dilden hedef dile yapılan tercümelerin birçoğunda bire bir çeviri yapılmaktadır. Bu durum çeviride istenilen başarıya ulaşmayı engellemektedir. Hâlbuki günümüzde tercüme yaparken teknolojik imkânlardan ve kültür etkileşiminden geçmişe nazaran daha fazla faydalanılmaktadır. Bu gelişmelere rağmen günümüzde yapılan tercümeler geçmişe göre istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bu bağlamda modern tercüme yöntemlerini kullanan tercümanların klasik dönemde tercüme yapan tercümanların izledikleri yol ve yöntemleri dikkate alarak, eskinin tecrübesiyle modern bilgi ve teknolojileri sentezlemeleri daha verimli tercüme yapmalarına katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Bilgi birikiminin yanısıra tercüme edilen eserin diline ve kendi anadiline hâkim olmayı gerektiren tercüme oldukça kapsamlı ve beceri isteyen bir faaliyettir. Tercümanların farklı bir dilde yazılmış kaynak bir eserin içeriğini değiştirmeden hedef metne çevirmeleri çeviri için oldukça önemli bir husustur. Tercümanlar, bu seviyeye oldukça meşakkatli ve uzun yıllar boyunca elde edilen bilgi birikimi sayesinde ulaşabilmektedirler. Bununla birlikte; tercümanların kaynak metni hedef dile tercüme ederken her iki dilin inceliklerini ve kültürlerini bilmeleri elzemdir. Ancak bu sayede tercümede istenilen verim alınabilir. Bu bağlamda; Arap dünyasında öne çıkan tercümanların çoğu sadece tercüme işi ile ilgilenmiyor aynı zamanda hekimlik yapıyorlardı. Bu tercümanlar çok yönlü düşünebilen, farklı kültürlerle ait bilgilere hâkim ve belli bir donanıma sahiplerdi. Bununla birlikte birden fazla yabancı dil bilen bu tercümanlar kendilerini farklı alanlarda da yetiştirmişlerdi. Bu kişilerin bir kısmı mantık, felsefe, matematik ve astronomi ilmine oldukça hâkimlerdi. Çok yönlü bilgi birikimine sahip bu tercümanlar özellikle kadim kültürlerle ait farklı alanlarda yazılmış önemli bilgiler içeren eserleri yazıldığı yabancı dilden Arapçaya tercüme etmişlerdir. Yapılan bu tercüme sayesinde Arap Dünyası birçok kazanım elde etmiştir. Özellikle tıp ve felsefe alanında telif edilmiş eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi Arap toplumunun bilim ve düşünce dünyasının şekillenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, farklı kültürlerden Arapçaya aktarılan bu eserler toplumlar arasında kültürel etkileşimin ortaya çıkmasına ve nesilden nesile bilgi aktarımının kesintisiz devam etmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda tercüme ile kadim milletlerin özellikle tıp, astronomi ve matematik alanında telif edilen kaynak eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi Arap kültürünün diğer kültürleri yakından tanıyarak kendi dünyalarına yeni bilgilerin girmesine ve bu bilgileri kendilerine uygun bir hale getirip dünya kültür mirasına kazandırmalarına büyük etkisi olmuştur. Tercüme bir bakıma geçmiş ile gelecek arasında bağ kurarak geçmiş tecrübelerin günümüze aktarılmasını kullanılmasıdır. Bir nevi geçmişin kadim milletlerinin bilgi birikimlerinden faydalanmaktır. Bu durum geçmiş kültürler ile günümüz kültürü arasında etkileşimin ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte geçiş döneminde olan bir toplumun tam olarak oluşturamadığı kültürünün şekillenmesine önemli katkısı olmuştur.

Bu bağlamda Arap dünyasının tercümanları tercüme ettikleri eserleri birebir Arapçaya aktarmamış eserlerde yanlış veya eksik yazılan bilgileri düzelterek tercüme etmişlerdir. Bununla birlikte bazı tercümanlar edebi alanda tercüme ettikleri eserlerde geçen Arap-İslam kültürüne uygun olmayan ibareleri ve anlatımları uygun bir şekilde düzelterek Arapçaya tercüme etmişlerdir. Bu tercümanlar hedef dilin ve kaynak dilin inceliklerini bildikleri için karmaşık ve anlaşılması zor olan bilgileri rahat bir şekilde tercüme edebilmişlerdir. Yapılan bu tercüme bir kısmı günümüze kadar gelebilmiş ve bu tercüme halen istifade etmekteyiz. Arap dünyasında yapılan tercüme başarılı olmasının en önemli nedenlerinden biri de tercümanların çok dilli olmaları ve bazılarının da Hıristiyan, Zerdüş ve Müslüman olmalarından kaynaklanmıştır. Bu bağlamda tercüme edilen eserin müellifi ile aynı dini inanca ve kültüre sahip oldukları için eserlerde geçen kültürel ve dini ibareleri anlamakta zorluk çekmemiş ve uygun ibareler bularak eserleri tercüme edebilmişlerdir.

Kaynakça

- Abbûd, M. (1960). *Edebu'l-'Arab*. Daru sâdir.
- Aydın, F. (2016). *Tercüme Bilimine Giriş ve Tercüme Teknikleri*. Maruf Yayınları
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. (1998). *Sahîh-i Buhârî*. (thk). Dr. Muhammed b. Salih Râcihî. Dâr-ı Selâm.
- Doğru, İ. (2020). Harîrî'nin Makamat'ındaki Atasözlerinin Nida'nın Çeviride Eşdeğerlik Kuramı Bağlamında İncelenmesi. (Ed.) Esra Uluşahin, Emrah Eriş. *Çeviribilim Üzerine Kuramsal Çalışmalar* (185- 216). Nobel Bilimsel Eserler.

- Durant, W. (1988). *Kıssatu'l-Hađâra*. (çev). Zeki Necîb Mahmûd. Dâru'l-Cîl. I-XL.
- el-Bağdâdî, İsmâil Pâşa (1951). *Hediyetu'l-Ârifin, Esmâu'l-Muellifin ve Âsâru'l-Muşannifin*. Dâru'l-İhyât-Turâs i'l-'Arab, I-II.
- el-Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir (2013). *Futûḥu'l-Buldân*. Siyer Yayınları.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (1967). *Hüsni'l-muḥâdara*. (Nşr). Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. Amiriye.
- eş-Şehrezûrî, Muhammed b. Mahmûd (1988). *Târîhu'l-ḥukemâ'*. (nşr). Abdülkerîm Ebû Şüveyrib.
- Göktürk, A.(1994). *Çeviri: Dillerin Dili*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hamîdullah, M. (2019). *İslâm Peygamberi*. (trc). Mehmet Yazgan. Beyan Yayınları.
- Hitti, P.K. (1995). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (çev). Salih Tuğ. MÜİFV. Yayınları.
- Huneyn b. İshak (1981). *Risâletu Huneyn b. İshâk ilâ 'Alî b. Yaḥyâ. Dirâsât ve nuşûş fi'l-felsefe ve'l- 'ulûm 'inde'l-'Arab*. Daru sâdır.
- İbn Abdurabbih (1983). *el-İḳdu'l-ferîd*. (nşr). Abdülmecîd et-Terhînî. IV. Daru sâdır.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (1968). *et-Ṭabaḳât*. (nşr). İhsan Abbas. II. Dâru'l-Cîl.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil. (1988). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. (thk.). Ali Şiri. Dâr İhyâ'et-turâs el-'arabî.
- İbn Ḥallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (1967). *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ u Ebnâ u 'z-Zamân*. (thk). İhsân 'Abbâs. Dâru Şâdr, I-VIII.
- İbn Culcul, Ebû Dâvûd b. Ḥassân (1985). *Ṭabaḳātu'l- Eṭibbâ ve'l-Ḥukemâ*. Dâru'l-Kutubi'l-Mişriyye.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb İshâk en-Nedîm el- Varrâk el-Bağdâdî (1971). *Kitâbu'l-Fihrist fi Aḥbâri Ulemâ'i'-Muşşânnifin min Ulemâ'i ve'l- Muşaddiḳin ve Esmâ'i Kutubihim*. (thk). İbn Alî b. Zeyne'l-Âbidîni'l-Hâ'irî el-Mâzenderânî.
- İbnu'l-Ḳıfî, Cemâluddîn Ebu'l-Ḥasan Alî b. el-Ḳâdî el-Eşref Yusûf (1908). *Aḥbâru'l- Ulemâ bi Aḥbâri'l-Ḥukemâ*. Dâru'l-Kutubi'l-Hidiviyye I-II.
- İbn Ebî Usaybia, Muvaffakuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsim. (1965). *Uyûnu'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ*. (nşr.) Nizâr Rıdâ. Dâru mektebeti'l-hayât.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Muḳrîm. (1999). *Lisânu'l-Arab*. Dâru'l-Maârif, I-VI.
- Kâdî İyâz (1967). *Tertîbu'l-medârik*. (nşr). Ahmed Bekîr Mahmûd, I-III. Dâru mektebeti'l-hayât.
- Kıral, B. (2020). *Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi*. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,15, 170-189.
- Kayayerli, M. (1994). *Çeviri Eleştirileri ve Çeviride Eşdeğerlik*. IV. Ulusal Çeviri Semineri Özel Sayısı, c. VIII, Sayı 1.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan b. Ali. (1938). *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. (thk). Abdullah İsmâil es-Sâvî. Mektebetu's-şarki'l-İslâmiyye. IV.
- Nida, Eugene A. (1964). *Toward A Science of Translating*. Brill.
- Râşid, R. (1989). *Târîhu'r-riyâziyyâti'l-'Arabiyye beyne'l-cebr ve'l-ḥisâb*. (trc). Hüseyin Zeynuddin. Dâru mektebeti'l-hayât.

- Redouane, J. (2010). *Mevsûatu't-Terceme*. (çev). Muhammed Yahyatin. Câmiatu Mevlûd Maammerî. Dâru'l-Kutubi'l-Hidiviyye.
- Rescher, N. (1985). *Te'avvuru'l-mantıki'l-'Arabî*. (trc). Muhammed Mehrân. Dâru'l-Maârif.
- Reşid b. Zübeyr (1959). *eż-Zehâ'ir ve't-tuhaf*. (nşr). Muhammed Hamîdullah. Amiriyye.
- Ritter, H. (2011). *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*. (ed). Mehmet Kanar. Schola-Ayrıntı yayınları.
- Rothstein, G. (1899). *Die Dynastie der Lahmididen in al-Hira*.
- Sa'deddin, L. H. (1973). *Kelîle ve Dimne fi'l-edebi'l-'Arabî*.
- Smith, D.E. (1953). *History of Mathematics*. II. Ginn And Company
- Tâberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî, (1891). *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*. (Thk). Michael Jan de Goeje.
- Ülken, H.Z. (1995). *İslam Düşüncesi*. Ülken Yayınları.